

danger. Narrowly focused specificity of safety rules violations during execution of such works causes a range of issues which should be clarified during carrying out certain examination. Their variability depending on the work performed, the type of negative effects and other elements of criminalistic characteristic of crime is noted. It's stated that with taking into account available statistical data generalization of judicial and investigation practice, the most common types of forensic examination which take place during the investigation of safety rules violations while performing works with heightened danger, are: forensic engineering and technical examination on labor protection (100 %); forensic mining and technical examination (14.66 %); forensic medical examination (94 %); forensic construction and technical examination (2.58 %); forensic technical examination of documents (2.58 %). The scheduling of these forensic examinations in the aspect of the raised problematics are researched. The paper considers the nature of the special knowledge being used when carrying out each of the mentioned examination, their subject, objects to be examined, and pays main attention to the issues that are put for the resolution before experts. In the conclusion it's stated that engagement of experts and carrying out forensic examinations are an important means of collecting evidence during pre-trial investigation of safety rules violations during execution of works with heightened danger. In addition, engagement of experts plays an important role in preventive work, so the question of examining prevention remains to be acute.

Keywords: examination, Criminal Procedural Code, investigation technique, safety rules violation when performing works with heightened danger.

УДК 343.98

І. В. Сабадаш, науковий співробітник
Харківського НДІСЕ

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕВИПЛАТОЮ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Розглянуто криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із не виплатою заробітної плати, її елементи. Надано інформаційну модель цієї категорії злочинів, яка дасть можливість удосконалювати та підвищувати якість розслідування.

Ключові слова: заробітна плата, криміналістична характеристика, місце та час учинення злочину, особа злочинця, особа потерпілого, предмет злочинного посягання, спосіб злочину.

Право кожного громадянина на своєчасне одержання винагороди за працю та соціальних виплат закріплене в статтях 43 й 46 Конституції України. Однак на практиці не завжди заробітна плата на підприємствах виплачується своєчасно, що призводить до зростання заборгованості з оплати праці та негативно впливає на стан соціальної напруженості в суспільстві. Це стосується як державних підприємств, так і приватних структур. Подібні тенденції поширились у зв'язку з економічною кризою.

Термін «криміналістична характеристика злочину» був запропонований у середині 60-х рр. ХХ ст. О. Н. Колесниченко, який розробив таке визна-

чення: «криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові й перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування»¹.

На думку Г. А. Матусовського, криміналістична характеристика злочинів має таку дефініцію: «система узагальнених даних про певні однорідні типові ознаки суб'єкта цих діянь, мотивації його злочинної поведінки, предмет посягання, обстановку, злочинні способи та наслідки, що мають значення для виявлення й розкриття злочинів криміналістичними засобами, прийомами та методами»².

М. В. Салтевський зазначав, що криміналістична характеристика є інформаційною моделлю, яка складається з типових ознак конкретного виду (групи) злочинів³.

А. А. Ейсман указував на те, що криміналістична характеристика являє собою типовий перелік обставин, які необхідно встановити⁴.

Погоджуємося з думкою О. Ю. Головіна про важливість криміналістичної характеристики злочинів, яка має значення, як для її загальної теорії, теоретичних положень окремих її частин, так і для практики розслідування злочинів. Вона є природним закономірним результатом тривалого накопичення, вивчення та систематизації криміналістично значущих особливостей злочинів, розпочатих ще Г. Гроссом, І. Н. Якимовим, В. І. Громовим, С. А. Голунським та іншими вченими-криміналістами. Криміналістична характеристика є одним із важливих і основних теоретичних та практичних джерел отримання криміналістично значущої інформації про різні види злочинів⁵. На сьогодні є спірними питання щодо дефініції, складу елементів і значення криміналістичної характеристики злочинів.

Уважаємо, що в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з невивплатою заробітної плати, необхідно виділити такі елементи:

- предмет посягання;
- обстановка вчинення злочину;
- спосіб учинення злочину;
- особа злочинця;

¹ Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / [В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.]; под ред. В. К. Лисиченко. — Киев : Выща шк., 1988. — С. 30.

² Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. — Харьков : Консум, 1999. — С. 51.

³ Див.: Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : учебник. — Киев : НИИРЮ Киев. высш. шк. МВД СССР, 1987. — С. 310.

⁴ Див.: Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступления / А. А. Эйсман // Криминалистическая характеристика преступлений. — М., 1984. — С. 99–108.

⁵ Див.: Головин А. Ю. Частные криминалистические методики: проблемы структуры и качества / А. Ю. Головин // Криміналіст першодрукований. — 2013. — № 7. — С. 67–74.

- особа потерпілого;
- сліди злочину в широкому розумінні.

Предмет посягання. Конституція України гарантує право кожного громадянина на своєчасне одержання винагорода за працю (ст. 43). Реалізація зазначеного конституційного права громадян урегульована Конвенцією Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати»¹, Законом України «Про оплату праці», Кодексом законів про працю, іншими законодавчими та нормативними актами.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці»: «Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства»².

Заробітна плата має таку структуру: основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Установлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні й компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Питання щодо характеру виплат є дискусійним. П. П. Андрушко вважає, що предметом злочину можуть бути не лише виплати, що здійснюються регулярно у визначені законодавством строки, а й разові. Протилежної позиції дотримується М. І. Мельник, який, зокрема, вказує, що склад злочину, передбаченого ст. 175 КК України, має місце лише в разі зазначеної невідплати більше ніж за один місяць. І. О. Зінченко взагалі не включає виплати, які мають одноразовий характер, до предмета цього злочину. Позиція М. І. Мельника, І. О. Зінченко, на думку С. Я. Лихової, є хибною, адже суспільна небезпека даного діяння полягає в тому, що невідплата матеріальних коштів спричиняє особі конкретну матеріальну шкоду й ця шкода не зале-

¹ Див.: Конвенція Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати» 1949 р. № 95, ратифікована Верховною Радою УРСР 4 серпня 1961 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146.

² Див.: Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 17. — Ст. 121.

жить від того, регулярно чи одноразовою є така виплата¹. Уважаємо, що предмет злочину становлять будь-які виплати, які має право отримати особа.

На території України передбачені такі форми виплати заробітної плати: грошовими знаками, що мають законний обіг на території України; банківськими чеками в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України за погодженням з Національним банком України; натурою.

Грошові знаки – знаки вартості, які замінюють в обігу певну кількість коштовних металів. Паперові банкноти, грошові знаки України – гривні – є білетами Національного банку України².

Митним кодексом України (ст. 4) встановлено: валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу; іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу³.

Узагальнюючи наведене, можна зазначити, що предметом злочинів, пов'язаних з невиплатою заробітної плати, є грошові знаки (кошти), банківські чеки, натуральна форма оплати праці.

Обстановка вчинення злочину. Обстановка цієї категорії злочинів включає в себе дані про місце та час його вчинення. Оскільки суб'єкт указанного злочину спеціальний, в більшості випадків місцем вчинення злочину є робоче місце роботодавця та робітників бухгалтерії. Робітники бухгалтерії можуть нести кримінальну відповідальність за ст. 175 КК України лише як співучасники (організатори, підбурювачі, пособники).

Відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства праці України робоче місце працівника характеризується наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентаря) або їх сукупності, необхідної для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або установчих функцій. Класифікація робочих місць здійснюється за належністю, за ступенем механізації, за строком дії⁴.

¹ Див.: *Лихова С. Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Ляхова. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. — С. 547.

² Див.: *Шепітько В. Ю.* Криміналістика: словник термінів / В. Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — С. 25.

³ Див.: Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // Відом. Верхов. Ради України. — 2012. — № 44–48. — Ст. 552.

⁴ Див.: Методичні рекомендації щодо визначення робочих місць : протокол М-ва праці України від 21.06.1995 № 4 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basexi/ua-rmwfqr.htm>

Місце вчинення злочину є дуже важливим, оскільки становить засіб пізнання інших елементів криміналістичної характеристики, таких як спосіб вчинення злочину, типових слідів злочину, особи злочинця.

Питання про час учинення невикплати заробітної плати є дискусійним. Так, І. О. Зінченко вказує, що під невикплатою заробітної плати та інших виплат слід розуміти неповну або несвоєчасну виплату. Такої ж думки дотримується М. І. Мельник і П. П. Андрушко. Зазначена позиція, на думку С. Я. Лихової, яку ми поділяємо, є не зовсім точною з огляду на те, що в ч. 1 ст. 41 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення строків виплати заробітної плати, а також за виплату її не в повному обсязі¹.

Крім того, неоднозначним є питання щодо часткової невикплати, котра призводить до загальної невикплати заробітної плати, сума якої перевищує її місячний розмір. На думку С. Я. Лихової, термінологічне словосполучення «більше ніж за один місяць» слід «прив'язувати» не тільки до строку (терміну) невикплати зароблених коштів, але й до їх розміру (суми)².

Спосіб учинення злочину характеризується безпідставною невикплатою. Склад злочину утворюється за ст. 175 КК України, якщо невикплата: 1) є безпідставною; 2) має місце протягом певного строку.

З практики проведення судово-економічних експертиз основними способами невикплати заробітної плати є:

— невикплата грошовими знаками, що мають законний обіг на території України; невикплата банківськими чеками; невикплата натурою. Зіткнувшись з неможливістю своєчасної оплати, підприємства найчастіше переходять на натуральну оплату, тобто погашають заборгованість працівникам товарами або послугами у розмірі, що перевищує 30 % нарахованої заробітної плати за місяць;

— невикплата працівникам, призваним на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації; невикплата робітникам, які перебувають на випробному терміні; невикплата заробітної плати при звільненні. У зв'язку із ситуацією на сході України, пов'язаною зі строковою військовою службою, військовою службою за призовом під час мобілізації, збільшились випадки, які стосуються невикплати заробітної плати вказаній категорії працівників, згідно з законодавством за якими зберігається робоче місце та середня заробітна плата. Крім того, дуже часто при прийнятті на роботу встановлюється випробування з метою перевірки відповідності працівника, заробітна плата на практиці не виплачується, робітник звільняється через невідповідність займаній посаді. Існують випадки щодо невикплати заробітної плати робітникам при звільненні, названі роботодавцем «штрафами», які не передбаченні законодавством України;

— ненарахування й невикплати заробітної плати; нарахування й невикплати заробітної плати (нарахована, але не одержана заробітна плата у встановлений строк);

¹ Див.: Лихова С. Я. Указ. праця. — С. 548.

² Див.: Там само. — С. 550.

— не виплата, пов'язана з нецільовим використанням коштів, призначених для встановлених законом виплат; не виплата пов'язана з витрачанням коштів для підтримання діяльності підприємства.

У багатьох випадках керівники суб'єктів господарювання змушені витрачати кошти на виробництво заради подальшого існування підприємств, запобігання загрози банкрутства, і хоча виплата заробітної плати є першочерговим платежем, але в деяких випадках його здійснення не тільки не дозволить повністю розрахуватися з працівниками, а й призведе до закриття підприємств, масових звільнень та в підсумку до збільшення рівня безробіття. Незважаючи на те, що законодавець не виділяє витрачання коштів для підтримання діяльності підприємств як пом'якшуючу обставину, однак слідчі органи все частіше звертаються до експертних установ з питаннями стосовно доцільності витрачання коштів на виробничі потреби з метою подальшого поступового погашення заборгованості з оплати праці.

Особа злочинця. Суб'єктами не виплати заробітної плати за даними судової практики є:

— керівники підприємства, установи або організації незалежно від форми власності. Керівник здійснює управління колективом на принципах єдиноначальності або колегіально. Адміністративно-правовий і функціональний статус керівника забезпечується законністю призначення або обрання керівника та зберігається з моменту вступу на посаду до припинення виконання покладених обов'язків;

— особа, яка виконує посадові обов'язки керівника тимчасово, за наявності законних підстав;

— роботодавці фізичні особи: приватні нотаріуси, адвокати та інші особи, чия професійна діяльність відповідно до чинного законодавства підлягає державній реєстрації та/або ліцензуванню;

— роботодавці, які наймають працівників для виконання робіт в особистому домашньому господарстві;

— роботодавці, які наймають працівників для технічної допомоги в літературній та іншій творчій діяльності;

— роботодавці, які наймають працівників для надання послуг членам його сім'ї;

— роботодавці при здійсненні приватної практики не для отримання прибутку;

— громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю;

— голови селянських (фермерських) господарств.

Питання щодо суб'єкта злочину не виплати заробітної плати є також дискусійним. На думку П. П. Андрушко та М. І. Мельника, громадянин-підприємець не є суб'єктом не виплати заробітної плати, а безпідставна не виплата заробітної плати громадянином-підприємцем особам, найману працю яких він використовує, а також громадянином, який уклав з працівником угоду про виконання певної роботи, є грубим порушенням ними угоди про працю. Протилежна думка стосовно цього питання в С. Я. Лихової, з якою ми погоджуємося та вважаємо, якщо особа працює в громадянина-підпри-

емця за трудовим договором, то такий громадянин-підприємець може бути суб'єктом невиклати заробітної плати, оскільки він виконує функції керівника й на ньому лежать такі самі обов'язки стосовно найманих працівників, як і на інших керівниках підприємства, установи, організації¹.

У той же час ми не поділяємо думку С. Я. Лихової, яка включає до кола суб'єктів злочину невиклати заробітної плати керівників банківських установ та їх відділень, якими здійснюється безпосередня виплата заробітної плати, оскільки зазначені суб'єкти не наділені адміністративно-правовим і функціональним статусом стосовно потерпілих².

Особою потерпілого є фізична особа, працівник. На отримання заробітної плати в Україні мають право такі особи: громадяни України; іноземні громадяни; особи без громадянства.

Обов'язковою ознакою потерпілого є законне право на отримання винагороди за працю, а саме наявність трудових відносин, на підставі трудового договору (контракту) з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та господарювання, а також з окремими громадянами.

Слідами злочину є матеріальні сліди, які мають місце в процесі здійснення діяльності підприємств, установ, організацій усіх форм власності й господарювання. Матеріальні сліди містяться як у письмових документах, так і на персональних комп'ютерах та інших носіях інформації.

Відповідно до енциклопедичного словника, документ (від лат. *dokumentum* – свідчення, доказ чого-небудь) – матеріальний об'єкт, у якому зафіксовані відомості про які-небудь факти, що відбулися чи передбачувані³.

Отже, у злочинах, пов'язаних із невиклатою заробітної плати, сліди утворюються та зберігаються в таких документах:

- колективних договорів;
- розпорядчих документів підприємств, установ (організацій);
- табелях обліку використання робочого часу;
- особових картках працівників;
- розрахунково-платіжних відомостях;
- відомостях на виплату грошей, видаткових касових ордерах, касових книгах;
- банківських платіжних документах і відомостях (реєстрах) розподілу заробітної плати та інших виплат;
- статистичному звіті «Звіт з праці», фінансовій звітності та інших документах.

Узагальнюючи наведене, слід зазначити, що предметом злочинів, пов'язаних із невиклатою заробітної плати, є грошові знаки (кошти), банківські чеки, натуральна форма оплати праці. Спосіб учинення злочину характеризується безпідставною невиклатою заробітної плати. Суб'єкт

¹ Див.: Лихова С. Я. Указ. праця. — С. 558.

² Див.: Там само. — С. 559.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. В. Я. Тація. — Х. : Право, 2001. — С. 71.

злочину – це керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності або фізична особа. Особою потерпілого є працівник, який має законне право на отримання зазначеної виплати. Обстановка цієї категорії злочинів включає в себе дані про місце та час учинення злочину. Слідами злочину є матеріальні сліди, що містяться як у письмових документах, так і на інших носіях інформації.

Криміналістична характеристика являє собою детальну інформаційну модель щодо розглядуваної категорії злочинів і дає змогу вдосконалювати та підвищувати ефективність розслідування злочинів, пов'язаних із невилплатою заробітної плати.

ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕВЫПЛАТОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ

Сабадаш И. В.

Рассмотрены криминалистическая характеристика преступлений, связанных с невыплатой заработной платы, ее элементы. Представлена информационная модель этой категории преступлений, которая даст возможность совершенствовать и повышать качество расследования.

Ключевые слова: заработная плата, криминалистическая характеристика, место и время совершения преступления, личность преступника, личность пострадавшего, предмет преступного посягательства, способ совершения преступления.

PROBLEMS OF CRIMINALISTICAL CHARACTERISTICS DEVELOPMENT OF CRIMES RELATED TO NONPAYMENT OF WAGES

Sabadash I. V.

The paper deals with criminalistical characteristics of crimes related to non-payment of wages, its elements. The Constitution of Ukraine guarantees every citizen's right to timely payment for work. Salary is the remuneration which is usually calculated in monetary terms which under an employment contract the employer shall pay to an employee for the work performed. The salary amount depends on the complexity and conditions of the work performed, professional and business qualities of an employee, the results of his labor and business enterprise activity.

Criminalistical characteristic is a detailed informational model regarding considered category of crimes and includes the following elements: the subject-matter of infringement, method and situation of crime commission, the identity of the offender and the victim, the traces of the crime. In a criminalistical characteristic the subject-matter of infringement is banknotes (money), bank checks, natural form of wages. The method of crime commission is characterized by groundless non-payment of wages. The situation of committing non-payment of wages is characterized by place and time of the crime. In most cases, location of the crime is the workplace of the employer. The question of the time of the non-payment of wages commission is debatable. Payments should be systematic (take place within a certain period). The subject of the crime is the head of the

enterprise, institution or organization, regardless of ownership or physical person. Victim is the worker who has the legal right to receive this payment. Crime traces are material traces which are contained in the written documents and in other carriers of information. Informational model concerning this category of offenses makes it possible to improve and increase the quality of the investigation.

Keywords: wages (salary), criminalistical characteristic, place and time of the crime commission, identity of the offender, identity of the victim, subject of a criminal assault, method of crime commission.